

Piyasa*

Norman BARRY

Piyasa, bireyler tarafından, arzularının etkili biçimde tatmininin bir mekanizması olarak kendiliğinden geliştirilen bir sosyal kurumdur. Piyasaların, eşyaların ve hizmetlerin nisbî fiyatlarına bağlı olarak mübadele edilmesiyle ilişkilendirilmesine rağmen, bu onların tek özelliği/biçimi değildir. Meselâ, fikirler ve değerlerde de piyasalar olabilir ve aşikârdır ki demokratik siyasî sistemlerde oy piyasaları da vardır. Nerede kaynaklar sınırlıysa ve insanlar hukuk veya âdetlerin izniyle bu kıt kaynaklar için rekabet ediyorsa, orada düzenli piyasalar gelişecektir. Bununla beraber, malûmdur ki, piyasa, insanların, eşyaların ve hizmetlerin üretimini ve kıt kaynakların tahsisini organize etme yollarından yalnızca biridir. Piyasanın ana alternatifleri kumanda ekonomisinin ve altruizmdir. Piyasa düzeninin taraftarları kumanda ekonomisi hem yetersiz (inefficient) olduğunu hem de kişisel özgürlüğü tahrîp ettiğini, insanların ihtiyaçlarının zorlama ve parasal müşevvikler olmaksızın karşılıklı tatmini demek olan altruizmin (diğer gamlık) ise insan tabiatıyla ilgili hayalci bekleyişler/talepler ileri sürdüğünü söylerler.

Piyasa mekanizmasının ille de kapitalizmle özdeşleştirilmesi gerekmez; o daha ziyade kaynakların özel mülkiyete tâbi olduğu sosyal/ekonomik sistemlerle bağlantılıdır. Piyasa bireysel istekleri belirlemenin ve tatmin etmenin bir aracıdır ve mantıksal olarak bir dizi sahiplik/mülkiyet sistemiyle uyuşabilir. Bazı kolektivistler (piyasa sosyalistleri) piyasanın özel mülkiyet olmadan daha etkin çalışacağına inanır. Mamafih, teorisyenlerin çoğu piyasanın, ancak bir özel mülkiyet rejimi çerçevesinde etkinliği ve kişisel mülkiyeti geliştirebileceğini kabul eder.

Piyasa sistemi, özünde, bir ademi merkezîyetçi (merkezileşmemiş) süreçte bireylere zevkler, üretim teknikleri, kaynaklar ve benzeri konularda bilgi nakletmeye

yarayan bir işaret (sinyal) cihazıdır. Bir eşyanın fiyatının yükselmesi o eşyanın arzının yetersiz olduğunu gösterir ve böylece üretim faktörleri otomatik olarak alana çekilir. Bütün eşyaların/malların ve üretim faktörlerinin fiyatı (emeğin ücreti, sermayenin faizi ve toprağın kirası) nihayetinde arz ve talep şartları tarafından belirlenir. Fonksiyonel bir piyasada, fiyat mekanizması, mecburen kıt olan kaynakların istenen eşya ve hizmetlerin üretimine tahsisini, mükemmel olmamakla birlikte, sağlayan gayri şahsi bir sistemdir (Smith'in "görünmez el"i). Üreticiler arasındaki rekabet, fiyatları üretim maliyetlerine doğru düşürmeye meyledecektir. Bu, piyasanın "etkinlik" veya "refah" özelliği olarak adlandırılabilir.

Bu özellik bireysel davranışın niyetlenmemiş/amaçlanmamış sonucu (Hayek'in ifadesi) olarak doğduğundan, ekonomi kavramından daha iyi bir terim "catallactics" olabilir. Catallactics ademi merkezîyetçi mübadelenin bilimidir. Catallactics bütün ekonominin bildiğimiz anlamdaki etkinliğiyle değil, bireylerin kendi emek ve mülkiyetlerini kişisel gayelerini gerçekleştirmek/geliştirmek amacıyla mübadele etmeye serbest olduklarında zuhur etmesi beklenen düzenliliklerle meşgul olur. Catallactics dünyası bütün ekonominin davranışı (genel gidişatı) ile ilgilenen makro iktisattan ziyade küçük firmalar ve bireysel tüccarlarla ilgilenen mikro-ekonominin dünyasıdır.

Bir düzenin ademi merkezî bireylerin (birbirleriyle/birbirlerine olan) muamelelerinden zuhur edebileceği keşfini ilk defa anlaşılabilir tarzda ifade edenler 16. ve 17. yüzyılın İspanyol Cizvitleriydi. Ancak, bu fikrin en olgun ifadesi Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'yle geldi. Smith gösterdi ki, refah, korumacılığa başvurup altın stoklarını biriktirmek suretiyle değil, ancak ticarete konu olabilecek mal ve hizmetlerin artan akışıyla/dolaşımıyla ortaya çıkabilir. Piyasa uzmanlaşmayı ve işbölümünü teşvik etti. İnsanların bir "doğal özgürlük" sistemi içinde "değiş tokuş, trampa/takas ve mübadele" yapma doğal temayülü zenginlik yaratmada devletin amaçlı/niyetli düzenlemelerinden çok daha etkiliydi. Smith müdahalenin bir ekonomide endüstrinin kalitesini yükseltmeyeceği, "yalnızca endüstrinin bir bölümünü müdahale olmasaydı gitmeyeceği bir istikamete çevireceği" gerçeğini vurguladı. Smith, aynı zamanda piyasanın başka bir özelliğine daha dikkat çekti: Piyasa hiçbir şekilde tüccarları bir sınıf olarak kayırma durumunda olmayan gayri şahsi (impersonal) bir sistemdir. Gerçekte, tüccarlar piyasa disiplininin sakınma gayretindedir.

Smith'in teorisinde, piyasanın, bir tür denge, yani bütün ekonomik planların mükemmel koordinasyonu olduğunu imâ eden hiçbir şey yoktur. En fazla, dengeye doğru bir sürecin ortaya çıkmasını temin edecek fiyat mekanizmasına doğru bir temayül vardır. Denge teorisi ve piyasa ekonomisi arasındaki tedai (münasebet) 1870'lerde ekonomik teorideki "marjinalist devrim"le ve özellikle Walras'ın çalışmalarıyla ortaya çıktı. Bundan sonra piyasa ekonomisi hayali "mükemmel rekabet-

genel denge" durumunun (genellikle matematiksel) tasviriyle hastalık derecesinde takıntılı hale geldi. Bu hayali durumda bütün fiyatlar doğrudur, tekelleşmeden dolayısı refah kaybı yoktur, bütün kaynaklar etkin biçimde tahsis edilir ve iş yapanların (transactor) değişikliğe yol açacak bir inisiyatifi üstlenmeleri için herhangi bir müşevvik bulunmaz. Piyasa sosyalistleri (ki en sağlam iki temsilcisi Lange ve Lerner'dir) bu modeli, çıktılarını (output) bireysel tercihi yansıtan fakat girişimciliğin ve özel mülkiyetin bilinen kapitalist özelliklerini ihtiva etmeyen bir ekonomi tarzını tavsiye etmek için kullandı. Gerçek dünya piyasaları tekel ve normal dışı kârlar (yani bir faktörü üretim operasyonunda tutmaya yeterli olanın üstünde gelir) gibi kusurlar taşıdığından, devletin mükemmel (tam) rekabetçi piyasanın sonuçlarını kopya edebileceği/tekrarlayabileceği düşünüldü. Konvansiyonel Tüketim malları ve emekte geleneksel piyasalar varlığını koruyacak olmasına rağmen etkinlik ve kurallar kâr motifinin, maaşlı idareciler girişimcilerin ve üretim araçlarının kolektif sahipliği sermaye piyasalarının yerini alacaktı.

Modern piyasa teorisi dengeci sosyalist denge modellerinin eleştirisinden doğdu. Bilhassa Mises ve Hayek'in çalışmalarında temel argüman piyasanın bir denge-den ziyade bir süreç olarak görülmesi gerektiği ve böyle bir sürecin kâr motifi ve girişimcilik olmadan işleyemeyeceğidir. Piyasa süreci teorisinde mübadele sistemi, bir anlamda, daima dengesizlik halindedir. Piyasa bir "keşif tarzı/usulü"dür, bu usul yoluyla dur durak bilmeyen bireyler daima insan ihtiyaçlarını tatmin etmenin yeni yollarını ararlar. Gerçek dünyada mükemmel (tam) rekabet bir hayaldir. Çünkü her zaman düzeltilecek fiyat farkları vardır. Aslında sürecin daha isabetli bir tasviri "yarışmacı rekabet" (rivalrous competition) olabilir. Piyasa kendi kendini düzelten bir mekanizmadır ve devletin düzeltici mekanizmasına iki ana sebepten dolayı üstündür. İlk olarak ekonomik toplumda mevcut dağılık bilgisi (tüketici zevkleri, üretim teknikleri) fiyat sistemi merkezî komutadan daha iyi koordine eder. İkinci olarak girişimcilik kârının olmaması halinde piyasada işlem yapanları motive etmek için çok az müşevvik bulunacaktır. Bu yüzden, müteşebbisler ve onların kâr fırsatlarına yönelik zihin uyanıklığı bu sürecin hayatî unsurlarıdır. Bir piyasa sürecinde tekeller dahi zararlı olmayabilir. Tekeller nadiren kendiliklerinden ortaya çıkarlar ve ortaya çıktıkları durumlarda mütemadiyen yarışmacı rekabet tarafından tehdit edilirler. Piyasa teorisyenleri istenen bütün mal ve hizmetlerin piyasa tarafından üretilebileceğini iddia etmezler. Hukuk ve düzen, savunma ve temiz hava gibi teknik sebepler yüzünden piyasa tarafından fiyatlandırılmayan ve kolektif olarak karşılanması gereken kamu malları (public goods) vardır. Smith, devlet tarafından ifa edilmelerinin iyi olduğunu düşündüğü işlerin yollar ve köprülerin inşasını kapsayan hayli uzun bir listesini çıkarmıştı. Mamafih, çağdaş piyasa teorisyenleri daha fazla ekonomik faaliyetin piyasaya konu yapan icat projeleri /planları geliştirmekte ve rimli olmuştur. Bir örnek kirlilik problemidir. Şimdilerde, hukuk sistemi ve mülki-

yet hakları yapısının bireylere uğradıkları zararlar için dava açma imkânı vermesi halinde kirlilik ve diğer "negatif dışsallık"ların devlet eylemi gerekli olmadan piyasaya dahil edilebileceği ileri sürülmektedir.

Muhafazakârların piyasaya karşı tavrı belirsizdir. Bir taraftan, piyasa ekonomisine etkinliği ve özgürlüğü kuvvetlendiren özellikleri yüzünden hayran olurlar ve tamamıyla kolektivistleştirilmiş bir ekonomi muhafazakârlığın bütün geleneklerine aykırıdır. Fakat, diğer taraftan, muhafazakârlar daha aşırı piyasa felsefelerinin çoğunda beliren "ekonomizm"den daima endişe duyarlar. Bir muhafazakâr için, istikrarlı bir toplum piyasa muameleleri terimleriyle izah edilemeyecek kurallar ve teamüller demektir. Bir toplum daha az görünürlüğü olan sadakat ve şefkat bağları tarafından bir arada tutulur. Dahası, geleneksel muhafazakâr için devlet kamu mallarının üretilmesine yönelik bir düzenden daha fazla bir şeydir.

O bir toplumun hukuk ve ahlâkının baş kurumsal temsilcisidir. Saf piyasa teorisyenlerinin kabul edebileceğinden daha yaygın bir ekstra piyasa refah sistemini muhafazakârların gözünde haklılaştıran, meşrulaştıran da budur.

Daha fazla bilgi için okuma listesi

- Barry, N. P., *The Invisible Hand in Economics and Politics*. London, Institute of Economic Affairs, 1988.
- Buchanan, J., *Liberty, Market and State: Political Economy in the 1980s*. Brighton Harvester, 1986.
- Hayek, F. A., *Individualism and Economic Order*. London, Routledge and Kegan Paul, 1948.
- Kirzner, L., *Competition and Entrepreneurship*. Chicago, IL., University of Chicago Press, 1973.
- Smith, A., *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, ed. R.H. Campbell and A. S. Skinner, Oxford, Clarendon Press, 1976.

Çeviri: Atilla YAYLA

* Nigel Ashford ve Stephen Davies (eds), *A Dictionary of Conservative and Libertarian Thought*, London and Newyork: Routledge, 1991, s.170-173.